

PRVOTISK VON DEN BERÜHMTE FRAUEN: PŘEPIS VÝZNAMU TEXTU POMOCÍ ILUSTRACÍ

MAGDA POLANSKÁ

Abstrakt: Příspěvek představuje vzácný prvotisk ze sbírek Vědecké knihovny v Olomouci z pohledu dějin umění, zabývá se tedy dřevorezovými ilustracemi, jejich vztahem k textu, ikonografií, plynulým přechodem rukopisné knihy do tištěné formy a především přeměnou funkce textu pomocí obrazového doprovodu. Toto bude ukázáno na ikonografickém rozboru lišty k úvodní kapitole o Evě, kde je zobrazen Prvotní hřích ve spojení se Stromem neštěstí, a dřevorezu ilustrujícím kapitolu o Juno. S přihlédnutím k délce příspěvku bude vypuštěna většina informací týkajících se typografie, kodikologie i dějin literatury, ale i formální analýza dřevorezových ilustrací.

Klíčová slova: Prvotisk, ilustrace, dřevorezy, Johannes Zainer st., Giovanni Boccaccio, Heinrich Steinhöwel, Ulm.

Prvotisk *Von den berühmten Frauen*¹ je německým překladem latinského spisu Giovanniho Boccaccia (1313–1375) *De claris mulieribus* řazeného k jeho pozdním dílům mezi léta 1361–1375. Jde o kompendium obsahující příběhy výjimečných žen sahající od první ženy Evy až po autorovu současnost, dávající příklady hodné následování, ale i ty, které mají čtenářky odstrašit a poučit. Překlad pořídil německý humanista a ulmský lékař Heinrich Steinhöwel (1411/12–1479), který zhotovení tisku zadal tiskaři Johannesovi Zainerovi staršímu – ten přišel na jeho pozvání do Ulmu na počátku 70. let 15. století. Steinhöwelův překlad není doslovný, jde spíše o interpretaci, která je doprovázená propracovaným programem ilustrací a dovysvětlena v rámcových částech knihy. Tisk je dnes uložený ve sbírkách VKOL pod signaturou II 48.189, je svázaný společně se spisem Francesca Petrarcy *Griselda* (II 48.190), předtím byl majetkem olomoucké jezuitské koleje.

Boccacciův spis vyšel v Zainerově oficíně vícekrát: latinsky (1473),² německy (1474)³ a později ještě v ilustrovaném výtahu, který svědčí o popularitě ilustrací.⁴ Podívejme se podrobněji na členění německé verze. Exemplář z VKOL má 149 folií, na prvních pěti listech je obsah skládající se ze stručného výtahu z každé biografie, či bychom mohli říci hodnocení činů a vlastností (anti)hrdinek, a příslušné číslo stránky.⁵ Na fol. 6r následuje věnování Eleonoře

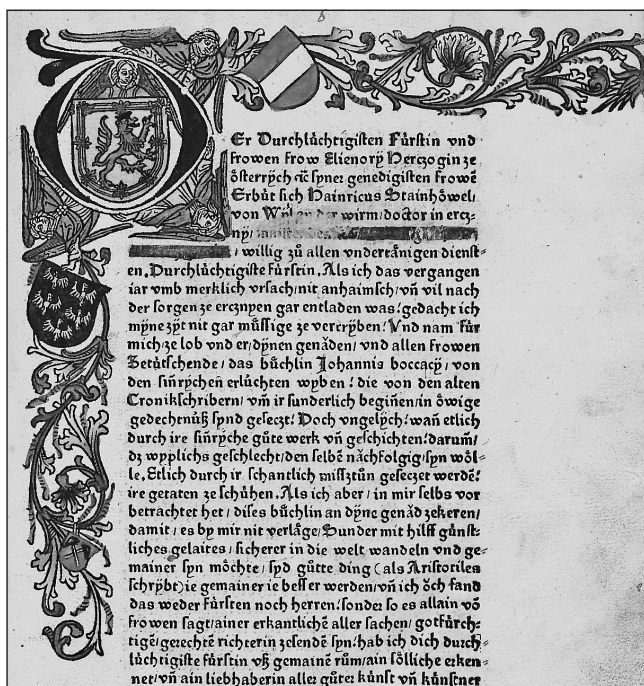
1 V německém překladu bývá užíváno slovního spojení *von erlichen frowen* (*Von den erlauchten Frauen*), v literatuře se ovšem častěji pracuje s neutrálnějším *Berühmte Frauen*. Toto také lépe odpovídá českému překladu: *O slavných ženách*. Boccacciův spis nebyl do češtiny přeložen, pro práci s textem jsem používala německý text a anglickou kritickou edici. BOCCACCIO, G. *Famous Women*. Brown, V. Harvard, 2003. V textu bude užívána zkratka BF pro *Von den berühmten Frauen* a DCM pro *De claris mulieribus*.

2 GW 4483, H 3329.

3 GW 4486, H 3333.

4 GW 4489, H 3334.

5 Registr sloužil nejen k rychlejší orientaci čtenáře, ale také jako lákadlo pro kupujícího. Gabrielle Katz se podivuje nad tím, že v případě BF je registr plný skandálních podrobností. Ty jsou ovšem postaveny do správného světla Steinhöwelovým moralizujícím hodnocením. Takováto práce se špatnými a správnými exemplary je typická pro středověkou církev. KATZ, G., „*Frauen-Bilder*“ in *der illustrierten deutschen Übersetzungsliteratur der Inkunabelzeit: Studien zu den Ulmer Ausgaben Heinrich Steinhöwels; Boccaccio, Von den erlauchten Frauen und Esopus, Vita et fabulae*. Tübingen, 1999, s. 103.

Obrázek č. 1: Lišta k věnování Eleonore Rakouské, fol. 6r.

Rakouské uvozené ozdobnou lištou s iniciálou „D(er Durchleuchtigsten Fuerstin)“.⁶ Na fol. 9r začíná samotný text první kapitoly o Evě a lištou s iniciálou „S(o ich schryben wil)“. Na zbytku listů je dalších 98 biografií,⁷ 76 z nich je ilustrováno dřevorezy obdélného formátu umístěnými na začátku kapitoly, nebo v toku textu. Počátek každé kapitoly je vyznačen malou iniciálkou a doplněn stručným nadpisem, do 50. kapitoly přidává Steinhöwel v některých případech latinské citáty.⁸ Poslední, 100. kapitola (fol. 148v), je pojednáním o interpunkci, která je v textu užívána. Kniha je zakončená prostým kolofonem (fol. 149r): „Geendet seliglich zu(m) Ulm von Johanne Zainer von Rütlingen.“

V tisku jsou použity dvě ozdobné lišty. Tento typ výzdoby, spojující v sobě iniciálu a ornamentální rámování textu, vychází z výzdoby iluminovaných rukopisů.⁹ Poprvé se objevil na konci 60. let 15. století v Benátkách. Lišty užité v BF ovšem odkazují na francouzsko-

⁶ Boccaccio věnoval svůj spis Andree Acciaiuoli, sestře svého přítele Niccoly, u kterého v Neapoli v době vzniku spisu pobýval. Steinhöwel si jako vzorovou čtenářku vybírá Eleonoru Rakouskou (1433–1480), dceru skotského krále Jakuba I., která se roku 1448 provdala za tyrolského vévodu Zikmunda. Eleonora byla schopná a vzdělaná žena se zaujetím pro umění a literaturu.

⁷ V latinském originále je biografií 106.

⁸ Jde o 46 kapitol, prameny jsou klasičtí autoři např. Horatius, Ovidius, Vergilius, ale i *Augsburger Chronik* benediktýna Sigismunda Meisterlina, či Boccacciův spis *Genealogie deorum et dearum* (vytištěno poprvé v roce 1472 v Benátkách). Tyto latinské citáty mají kořeny ve středověké tradici doprovázející překlady do národních jazyků latinskými *lemmami*. Užití latiny také mohlo německý překlad povyšovat v očích vzdělanců. DOMANSKI, K. *Lesarten des Ruhms: Johann Zainers Holzschnittillustrationen zu Giovanni Boccaccios „De mulieribus claris“*. Köln, 2007, s. 67–74; GEISS, J. Giovanni Boccaccio: *De Claris Mulieribus* (deutsch von Heinrich Steinhöwel) In: *Aderlass und Seelentrost: die Überlieferung deutscher Texte im Spiegel Berliner Handschriften und Inkunabeln*. BECKER, P. J. – OVERGAAUW, E. Mainz, 2003, kat. č. 70, s. 152.

⁹ K tématu počátku knihtisku a přetrvávání rukopisných kodexů více AUGUSTYN, W. *Zur Gleichzeitigkeit von Handschrift und Buchdruck in Deutschland – Versuch einer Skizze aus kunsthistorischer Sicht*, In: *Die Gleichzeitigkeit von Handschrift und Buchdruck*. DICKE, G. – GRUBMÜLLER, K. Wiesbaden, 2003, s. 5–49; a katalog výstavy mnichovských inkunabulí – *Als die Lettern laufen lernten: Medienwandel in 15. Jahrhundert*. WAGNER, B. Wiesbaden, 2009.

-burgundské vlivy.¹⁰ Zainer ve svých tiscích užíval sedmi ozdobných listů (což je v porovnání s ostatními tiskaři 15. století vysoký počet), přičemž dvě námi sledované byly užity jen pro tisk tohoto Boccacciova spisu.

Lištu k věnování Eleonoře Rakouské, [1], tvoří iniciála D přidržovaná 3 anděly, další anděl drží uvnitř písmene skotský erb připomínající Eleonořin původ, který je flankován dvěma dalšími erby vztahujícími se k Zikmundovi Tyrolskému. Vpravo nahoře je rakouský trojdílný červeno-stříbrno-červený erb, vlevo dole je starorakouský erb s pěti zlatými skřivany na modrém poli. V dolní části lišty najdeme erb Heinricha Steinhöwela se dvěma zkříženými hornickými kladivky. Florální výzdobu tvoří akantové listy a květy chrp a bodláků. Heinrich Steinhöwel v textu odkazuje na zobrazené erby a užívá jejich symboliky k oslavě Eleonořiných ctností. Eleonora však není Steinhöwelem vybrána pro své vlastnosti či literární talent, spíše pro urozený původ. Reprezentativní forma lišty, nápadná heraldická výzdoba i samotné věnování, to vše odkazuje k luxusním, nákladně iluminovaným rukopisům a slouží k nobilitaci a legitimaci tištěné knihy, čímž nemálo přispívá ke zvýšení atraktivity tisku pro měšťanského kupce.

Po věnování následuje první kapitola o Evě, [2], která je ilustrována lištou s iniciálou S. Jde o nejznámější dřevorez z celého tisku, ne neprávem, neboť jde o pozoruhodnou kompozici. Celému dřevorezu dominuje tělo hada s korunovanou ženskou hlavou zkroucené do formy písmene S, který nabízí Evě jablko, druhé v pořadí, první již Eva předala Adamovi stojícímu níže,¹¹ celý výjev je bohatě dekorován florálními rozvilinami vyrůstajícími ze Stromu poznání. V horní části kompozice se vznášejí sedm medailonků s personifikacemi smrtelných hříchů zobrazených v polofigurách, které vyrašily z těla hada. Zcela vlevo nahoře vidíme muže znázorňujícího lenost („Acedia“), následuje hněv („Ira“) v podobě mladíka s napřaženým mečem, obžerství („Gula“) jakožto piják a jedlík, krásná dívka vzhlížející se v zrcadle zastupuje pýchu („Superbia“), pár v objetí smilstvo („Luxuria“), pod nimi vidíme muže ujídacího závistí vlastní srdce („Invidia“)¹² a poslední je lakomec přepočítávající své bohatství („Avaritia“). Toto schéma Stromu neřestí, „Lasterbaum“,¹³ či také „Arbor vitiorum“, můžeme sledovat do 12. století, do dvou duchovních spisů, *Speculum Virginum*¹⁴ a *De fructibus carnis et spiritus* Huga ze sv. Viktora. V letech následujících po IV. lateránském koncilu (1215) a založení mendikantských řádů jsou tyto ikonografické typy rozvíjeny, byly užívány i mimo rámec těchto spisů a obohacovány o další prvky. Spojení s Adamem a Evou není zvláštností až prvotisku, najdeme je například i v takzvaném *De Lisle Psalter*,¹⁵ nejbližší paralelou k dřevorezu je potom Strom neřestí v německé encyklopedii vzniklé ve druhé čtvrtině 15. století.¹⁶

10 GEISS, J. Zwischen handschriftlicher Tradition und technischer Innovation – Initialschmuck in Drucken des 15. Jahrhunderts, In: *Schrift als Bild*. ROTH, M. Berlin, 2010, kat. č. 34, s. 44–66, s. 54–55.

11 Což podtrhuje Evinu aktivní roli jakožto svědkyně Adama a zároveň vhodně otevírá sbírku životopisů žen majících moc. Ve směru čtení výjevu – odshora dolů, je zdůrazněn pád, „descensus“, lidsta. Viz. Domanski (pozn. 7), s. 58.

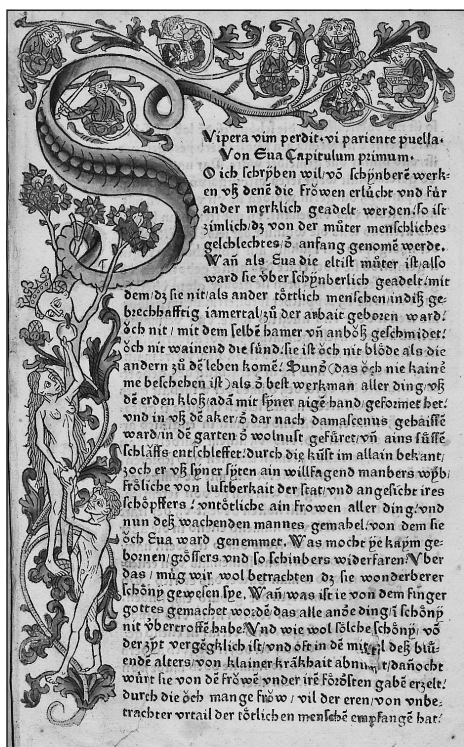
12 Tento méně obvyklý motiv lze vysvětlit odkazem na spis *Loðbláznovství* od Sebastiana Brandta: „Und nagt und beißt der Neid recht seht, frißt er nur sich und sonst nichts mehr“, Viz. Domanski (pozn. 7), s. 59.

13 „Die Laster werden als Früchte dargestellt, die von einem im hauptlasterwurzelnden Baum getragen werden.“ EVANS, M. L., In: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. KIRSCHBAUM, E. Freiburg im Breisgau, 1972. Sv. 3, sl. 15–27, cit. sl. 23.

14 Latinský spis určený ženám, pojednává o klášterním životě, má formu dialogu mezi knězem Peregrinem a Theodorou. Spis je známý především pro své ilustrace – cyklus 11–12 obrazů, např.: Kořen Jesse, Panny moudré a pošetilé, Rodokmen Krista, Boj mezi tělem a duchem, Žebřík ctností či námi sledovaný Strom neřestí zobrazovaný v páru se Stromem ctností. BERNARDS, M. *Speculum virginum* In: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. KIRSCHBAUM, E. Freiburg im Breisgau, 1972, sl. 185–187.

15 Vznikl kolem roku 1310 v Anglii. London, British Library, sign. Arundel 83. II.

16 Biblioteca Casanatense v Římě, sign. Ms. 1404. O'REILLY, J. *Studies in the iconography of the virtues and vices in the Middle Ages*. New York, 1988, s. 385.

Obrázek č. 2:
Lišta ke kapitole o Evě, fol. 9r.

Dřevorez tedy spojuje dvě populární a všeobecně známá ikonografická schémata – Prvotní hřích a zároveň ukazuje jeho následky v podobě sedmi smrtelných hříchů. Společně s citátem z *Biblia pauperum* spojováním se zobrazením prvotního hříchu („Vipera vim perdit, vi pariente puella“) umístěným před začátek textu je zde zdůrazněna role Evy a zároveň zde vidíme narážku na typologii – Marie jako „nová Eva“. Toto vše legitimizuje – christianizuje celý text, zdůrazňuje jeho didaktický potenciál a křesťanský charakter. Zároveň je ilustrace vtipně využita jako rámec celého spisu – ten se rozpíná od Evy, pramáti všech žen, která přivodila pád lidstva, ke Steinhöwelově současnosti, která je díky působení a ochraně církve blíže ke spáse. Zajímavé také je, že poslední biografie pojednává o Konstancii, matce císaře Fridricha II.¹⁷ Zde je nad rámec textu zobrazen papež zehnající sňatku Konstancie a Jindřicha VI. Štaufského a křest jejich syna, jsou zde tedy zdůrazněny církevní svátosti, [3].

Poté se dostáváme k dalším biografickým a dřevorezům je ilustrujícím. Zde je nutné podívat se na historii ilustrování Boccacciova spisu. Latinské rukopisy DCM nebyvaly ilustrovány, případně obsahovaly jen obecné vyobrazení autora, poprvé je text doprovázen obrazy až ve francouzském překladu. Přenesením textu do francouzského dvorského prostředí se změnila jeho funkce – zatímco do té doby byly rukopisy studovány humanisty či vzdělanými italskými obchodníky, sloužily fantasticky vybavené rukopisy k reprezentaci objednavatelů. První exemplář *Des cleres et nobles femmes*¹⁸ byl předán na Nový rok 1403 Filipovi Smělému

¹⁷ V latinském spisu je poslední kapitola věnovaná Johanně Neapolské, rozpíná se tedy od první ženy až po Boccacciovu současnost. Heinrich Steinhöwel tedy kromě této aktualizace času zdůrazňuje přenesení děje i místně – do Svaté říše římské.

¹⁸ Anonymní francouzský překlad z roku 1401. BUETTNER, B. *Boccaccio's Des cleres et nobles femmes: System of Signification in an Illuminated Manuscript*. Seattle, 1996, s. 16.

Obrázek č.3: Ilustrace Konstancie, fol. 147r.

(1342–1404).¹⁹ Kopie následovala o rok později na objednávku jeho bratra vévody Jana z Berry.²⁰ Od těchto dvou rukopisů odvisí řada kopií a variací po celé 15. století a také předpokládaná rukopisná předloha, ze které čerpali tvůrci dřevorezů pro ulmský prvotisk.

Prvotisk nepřejímá beze změn všechna vyobrazení z iluminací, rozdíly jsou dány i odlišným prostředím, médiem a záměry Heinricha Steinhöwela: tisk byl vytvořen jako didakticko-moralizující prostředek pro anonymní měšťanské prostředí, čemuž odpovídají i změny ve stavbě ilustrací. Závislost inkunábule na rukopisné předloze je však zjevná, styl a prvky kostýmů ukazují na oblast dolního Nizozemí – Flander.²¹

Heinrich Steinhöwel nejen přeložil text a napsal nové věnování, jeho aktivní účast se předpokládá i při formování výzdobného programu, který ve velké míře ovlivňuje čtenářovo vnímání biografii a jejich porozumění. Dalo by se říci, že pomocí ilustrací (časté zobrazení manželských párů, dětí) a výběru ilustrovaných kapitol (upořádání intelektuálek, umělkyní a *viragines* – do češtiny by se dalo neobratně přeložit jako vzmužilá žena, v BF často reprezentuje válečnice – Amazonky, či královny vojevůdkyně) společně s aktualizací (příběhy jsou zasazené do měšťanského německého prostředí konce 15. století, cizokrajné burgundské kostýmní prvky mohly podpořit pocit časové i místní vzdálenosti) byla Boccacciova dějepisná práce přetvořena ve sbírku morálně-didaktických exempel rezonující se soudobými spisy

¹⁹ Paris, Bibliothèque National, MS fr. 12420. Rukopis obsahuje 109 miniatur na šířku sloupce textu, zhotovené Mistrem korunování (*Maître du couronnement de la Vierge*) a jeho dílnou.

²⁰ Paris, Bibliothèque National, MS fr. 598. Rukopis je kopií i co do počtu iluminací (107).

²¹ FISCHER, L., *Bilderfolgen im frühen Buchdruck. Studien zur Inkunabel-Illustration in Ulm und Strassburg*. Konstanz, 1963, s. 34.

Obrázek č.4: Ilustrace Juno, f.13r.

(např. *Ehebüchlein* Albrechta von Eyb, nebo spisy Niklase von Wyle).²² Toto je také podtrženo faktem, že tisk bývá často svázán dohromady s *Griseldou*, ve středověku oblíbeným příběhem o manželských ctnostech.

Jakou funkci vlastně v raném knihtisku dřevořezy měly? Ponechme stranou již zmiňované faktory, jako je zvýšení atraktivity tisku a jeho nobilitace (heraldická výzdoba ozdobné lišty uvozující věnování), užití křesťanské ikonografie k legitimizaci spisu převážně o pohanských ženách, či zcela obecné funkce jakožto členící prvek usnadňující orientaci v textu. Důležitější pro ilustrace je být čtenáři „Lesehilfe“ a „Memorienhilfe“ – jde o funkce didaktické, ne estetické, proto není neobvyklé opakované užití jednotlivých dřevořezů v rámci jednoho tisku. i ve městech byla jen menšina obyvatel schopná číst, z knih bylo často předčítáno. Tomu odpovídá i ze středověku přetrvávající typ simultánního zobrazení, kdy divák mohl sledovat děj rozložený do několika epizod zobrazených v jedné ilustraci společně s nasloucháním příběhu. Pokud byl tisk ilustrovaný, rozšiřuje se tím tedy výrazně i jeho možný okruh „čtenářů“. V raném období knihtisku byly ilustrovány především německé tisky, první dřevořezy vybavený tisk se objevil v roce 1461 v Bamberku, v oficíně Albrechta Pfistera. Jedná se o sbírku

²² Albrecht von Eyb (1420–1475) a Niklas von Wyle (1415–1478) jsou společně se Steinhöwelem považováni za nejdůležitější představitele německého raného humanismu. Heinrich Steinhöwel stojí ke zbývajícím dvěma v opozici, přesto mají leccos společného. Mimo jiné i uvědomování si závažnosti nového média – knihtisku pro rozšíření jejich spisů. Díky svému společenskému postavení si mohli dovolit být vydavateli svých spisů. *Ehebüchlein* Albrechta von Eyb vyšla u Antona Kobergera v Norimberku roku 1472, sebrané spisy Niklase von Wyle *Translationen* u Konrada Fynera roku 1478. Tyto tisky ovšem nejsou vybaveny ilustračními řadami, úzká spolupráce podobná vztahu Zainer-Steinhöwel zde neexistuje. GEISS, J. Albrecht von Eyb: *Ehebüchlein*, In: viz. Geiß (pozn. 7), kat. č. 69, s. 150–151; idem, Niklas von Wyle: *Translationen*, In: viz. Geiß (pozn. 7), kat. č. 75, s. 159–160.

bajek bernského dominikána Ulricha Bonera *Edelstein*.²³ Tato tendence napovídá, že zamýšlenými čtenáři nebyli vzdělaní učenci, ale měšťané hovořící (či i čtoucí) pouze německy. I dřevorezy BF byly možná určeny pro německé vydání, byly však otištěny i v latinské verzi.

Z toho, co bylo výše napsáno, vyplývá výjimečnost BF v porovnání se soudobou produkcí. Žádný výjev není zopakován, výrazná je i kvalita dřevorezů a náročný program ozdobných listů na počátku tisku. Této výjimečnosti si zřejmě byl vědom i Zainer, když v nabídce vydaných knih z roku 1474 uvádí DCM jako „bonus et perrarus“.²⁴

Ke každé k ilustrování vybrané kapitole je přiřazen jeden dřevorez, který ovšem ve formě simultánního obrazu může obsahovat více scén, většinou 2 (platí pro 28 dřevorezů z 31 tímto způsobem ztvárněných). Neilustrované kapitoly buď neobsahují dostatek dějové látky, nebo byly vynechány účelově (již zmíněné potlačení ženy v roli učenkyně, umělkyně). Jde o ilustrace, dřevorezy tedy neobstojí samostatně bez textu – snad s výjimkou některých všeobecně známých schémat jako sebevražda Kleopatry. U některých kapitol jde o doslovnou vizualizaci popisu v textu stojícího. Takováto vyobrazení by byla bez textového doprovodu zcela nepochopitelná. Na jiných místech se ilustrace od textu ovšem odklání, či zobrazuje určitý typ postavy (např. válečnice).

Za důležitý výjev považujeme dřevorez doprovázející biografii Juno, který se od textu zcela odklání. Steinhöwel k němu přidává latinský přípisek: „Juno diversis nominibus appellatur. Lucina, Lucesia, Fluviana, Februalis, Februa, Duca, Domiduca, Unxia, Cincia, Saticens, Populana, Curitis, Aera, Teren. Juno Lucina, fer opem etc.“ Většina z těchto přízvisek označuje Juno jako římskou bohyni manželství a s uzavřením manželství spojených rituálů.²⁵

Na dřevorezu umístěném nad latinským nápisem na fol. 13r stojí v centru Juno, [4], frontálně k divákovi, s korunou na hlavě a gestem pozdvižených žehnajících rukou. Před ní stojí mladý pár, vpravo od Juno dívka, za její hlavou je na obloze stylizovaná podoba dorůstajícího měsíce s lidskou tváří a stavba evokující orientální chrám – centrála se dvěma kulatými věžemi po stranách. Dívka podává pravou ruku mladíkovi v módním oděvu, který má přes rameno přehozenou svatební čapku, „Schnürlein“, za jeho hlavou je slunce s lidským obličejem a stavba rozpoznatelně křesťanského zasvěcení – východní část stavby kostela s apsidou, sedlovou střechou a zvoničkou.

Postoj Juno se velmi blíží zobrazení kněží uzavírajících manželství, dřevorez je však od křesťanské svátosti odlišen gesty oddávajících. Kněží bývají zobrazeni, jak držíce obě ruce novomanželů jejich sňatek stvrzují, Juno je však zobrazena jen v gestu žehnání. Přesto pár kopíruje „dextrarum iunctio“, tedy gesto typické pro uzavírání sňatku (drží zápěstí pravice svého protějšku).²⁶ Slunce a Měsíc bývaly zobrazeny ve scéně Ukřižování a i zobrazení orientálního a křesťanského chrámu evokuje schéma Ecclesie a Synagogy. Obecně lze výjev číst zleva doprava, od starých dob (na dřevorezu „ženská“ strana spjatá s pohanstvím) do současnosti („mužská“, s křesťanstvím spjatá strana), případně o snahu znázornit převrácený pořádek předkřesťanských dob, kdy Juno byla považována za bohyni. V rámci ilustračního cyklu BF, kde

²³ GW 4839, H 3578.

²⁴ Leták ukazuje produkci Zainerovy officíny za první rok činnosti. Zmíněna je také Griselda a to jako „mit figuren schoen in gedrückt“. Jsou to jediné dva komentáře týkající se výtvarného vybavení předkládaných knih, ostatní tituly jsou jen vyjmenovány, obrazový doprovod byl tedy vnímán jako nadstandartní. AMELUNG, P. *Der Frühdruck im deutschen Südwesten, 1473–1500*. Sv. 1. Ulm, Stuttgart, 1979, kat. č. 19, vyobrazení č. 21.

²⁵ Duca/Domiduca – přistěhování nevěsty do domu ženicha, Unxia – pomazání veřejně domu novomanželů, plodnosti (Februalis/Februa; Saticens; Curitis; Populana), Měsíce (Lucina/Lucesia – bohyně Měsíce již Sabinů, poté spojena s řeckou Héróu) a menstruačního cyklu (Fluviana). *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Sv. 2. ROSCHER, W. H. Leipzig, 1890–1894, sl. 578–602.

²⁶ Viz. Domanski (pozn. 7), s. 121. Srovnání je možné s dřevorem ke kapitole o Konstancii na fol. 147r. [3].

obrazy těsně sledují text, jde o ojedinělé zobrazení. Z textu je vybrán jen letmo zmíněný motiv Juno jako ochránkyně žen, toto je podpořeno latinskými přípisky a stvrzeno zobrazením.

Tisk BF je fascinující památkou raného knihtisku, a to nejen z estetického hlediska (poněkud hrubě působící dřevorezy v této době stále ještě nemohou soutěžit se zjemnělou elegancí iluminovaných rukopisů). Při hlubším prozkoumání se více a více ukazuje podíl Heinricha Steinhöwela na vzniku tisku, neomezil se jen na textovou část, svému cíli – zapůsobit na čtenáře především z hlediska morálního – dokázal podřídit i formování výzdoby, pod jeho vedením se tisk stal jednotně působícím dílem. Jde o knihu, dnešními slovy bychom řekli populárně-naučnou, ve které se povedlo skloubit požadavky komerční i intelektuální a didaktické. Pozoruhodný je vztah obrazu a textu, někdy obraz do podrobností sleduje text, jindy se od předlohy odklání, volně rozvíjí jednotlivé motivy a mnohé prvky jsou přidány nad rámec textu. Je zajímavé sledovat změnu funkce textu, od pro vzdělance určeného latinského spisu, přes pro francouzské dvorské prostředí iluminované rukopisy až po pomocí nového media knihtisku, překladu do němčiny a vybavení vysvětlujícími dřevorezy v morálně-didaktický, širšímu čtenářstvu přístupný tisk. Dá se říci, že pomocí obrazového doprovodu přepsal Steinhöwel význam a vyznění celého textu. V BF je zdůrazněna svátost manželství, ženské vlastnosti jako je pokora, manželská věrnost, skromnost a píle (pozoruhodná je například i četnost zobrazení tkalcovského stavu). Velké množství ilustrovaných biografii ukazuje ale i odstrašující příklady žen, které se od této normy odchýlily a za smilstvo, touhu po moci, či intriky byly krutě potrestány.

Nelze pochybovat o tom, že tento prvotisk je jednou z nejzajímavějších památek z období raného knihtisku a olomoucký exemplář je navíc výjimečně dobře zachován a zručně kolorován, bohužel dosud chybí v povědomí širší badatelské obce (v zahraničních textech bývá opomíjen).

INCUNABLE VON DEN BERÜHMTE FRAUEN: TRANSFORMATION OF THE TEXT BY MEANS OF ILLUSTRATION CYCLE

Summary: This paper deals with incunable *Von den berühmten Frauen* printed in Ulm in workshop of Johann Zainer the Elder in year 1474. It is german translation of work of Giovanni Boccaccio made by humanist Heinrich Steinhöwel. It is richly decorated with woodcuts, which are characteristic for closeness of text and illustration and for additive explanation of text. This is especially stressed in this text and shown with help of iconographic analysis of woodcuts with motive of Fall of Man and Juno.

Keywords: Incunable, woodcut illustration, Johannes Zainer st., Giovanni Boccaccio, Heinrich Steinhöwel.